

ההתפתחות הדמוגרפית במחוז ירושלים

מאת יעקב פייטלסון

(סיכום נייר העמדה)

מבוא

נייר העמדה בנושא מחוז ירושלים הוא ראשון מעבודות שמציגות את ההתפתחות הדמוגרפית בכל מחוז ומחוז במדינת ישראל. מטרת המחקר המוצג בנייר העמדה היא לבנות יסוד לגיבוש מדיניות דמוגרפית מותאמת וייחודית לכל אחד מן המחוזות. נייר זה מבוסס על פרק הדמוגרפיה הכלול בהצעת תכנית "אב" ירושלים 5800".¹

לפי הגישה המקובלת בעולם בעניין ערים גדולות ובפרט ערי בירה נהוג לראות בסביבה האורבנית יחידה אחת הבנויה ממרכיבים עירוניים שונים. יתרונותיה של גישה זו הם שריכוז השירותים העירוניים מביא לחיסכון משמעותי ביותר בהוצאות המוניציפליות, לאפשרויות גדולות יותר לפיתוח התשתיות ופיתוח כלכלי ולשימוש יעיל יותר במשאבים העומדים לרשות המחלקות המשרתות את תושבי העיר רבתי.

כך, לדוגמה, בהתאם לתכנית האסטרטגית לפיתוח בירת ממלכת ירדן אשר הופעלה בהצלחה רבה מאז 1987, הורחבה בירת ירדן רבת עמון רבתי לשטח שגודלו פי 14 מזה של ירושלים, והאוכלוסייה שלה הגיעה ל- 2.5 מיליון נפש בשנת 2010, פי 3 מזאת של בירת ישראל. לפי התכנית הירדנית בשנת 2025 תגיע אוכלוסיית רבת עמון ל- 6.4 מיליון נפש. לשם השוואה, שטחו הכולל של מחוז ירושלים הוא כשליש משטחה של רבת עמון הגדולה והאוכלוסייה במחוז היא כ-38% מאוכלוסיית בירת ממלכת ירדן.

תכנית "אב" ירושלים 5800" היא צנועה יותר מזו הירדנית והיא שמה לה יעד להגיע בשנת 2050 לאוכלוסייה בת 5 מיליון נפשות בשטח שיכלול את מחוז ירושלים העכשווי ואת היישובים הסמוכים לו ביהודה ושומרון.

בישראל רגילים לעסוק בירושלים השבויה בגבולותיה הצרים. גבולות אלו נקבעו באופן מלאכותי ושרירותי ואינם מאפשרים לה להתפתח באופן משמעותי בעתיד. כתוצאה מן הגישה הזאת מתקבלת תמונה מעוותת של השינויים הדמוגרפיים המתרחשים בירושלים רבתי.

כך, בדיון על הגירת אוכלוסייה יהודית צעירה מירושלים לא מביאים בחשבון כי למעשה רוב המהגרים מן העיר נשארים במחוז ירושלים. האוכלוסייה בערי הלוויין של ירושלים דומה לאוכלוסייה בשכונות וברבעים השונים של העיר. לדוגמה, החרדים עוברים לביתר עילית והחילונית - למעלה אדומים או לגבעת זאב.

המחקר מבוסס על נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (להלן: הלמ"ס), ומוצג בו לא רק הגידול השנתי של האוכלוסייה על כל מגזריה לפי דת ולאום, אלא גם פירוט של מגמות הילודה, התמותה, הפרייון הכולל, הריבוי הטבעי וכן מאזן ההגירה במחוז. התמונה המתקבלת ממחקר זה איננה ורודה או שחורה. זוהי תמונה מהימנה והיא מאפשרת לעמוד על המגמות הדמוגרפיות הקיימות באוכלוסיות השונות ועל אפשרויות של התפתחות עתידית בהתאם למדיניות הדמוגרפית הממלכתית והעירונית המוצעת.

דמוגרפיה במחוז ירושלים

- **מחוז ירושלים** משתרע על שטח של 653 קמ"ר². בסוף שנת 2011 התגוררו בו 968,800 תושבים³. צפיפות האוכלוסין במחוז ירושלים הייתה 1,483 נפש לקמ"ר. סך האוכלוסייה היהודית המורחבת⁴ מנתה 665,700 נפש, 68.7% מכלל אוכלוסיית המחוז. האוכלוסייה הערבית מנתה 291,100 מוסלמים, 30% מכלל אוכלוסיית המחוז ו-11,800 ערבים נוצרים, 1.22% מכלל אוכלוסיית המחוז. שיעור אוכלוסיית מחוז ירושלים היה בסוף שנת 2011 12.4% מכלל תושבי מדינת ישראל. במחוז גרו 11% מכלל היהודים בישראל, 21.5% מכלל המוסלמים תושבי המדינה ו-9.4% מכלל הנוצרים תושבי המדינה⁵.
- **שיעור האוכלוסייה היהודית המורחבת** בכלל אוכלוסיית המחוז ירד מ-74.2% בשנת 1995 ל-68.7% בשנת 2011. **הגידול השנתי** מורכב מריבוי טבעי וממאזן הגירה. להבדיל מריבוי טבעי, מאזן ההגירה מושפע מאוד משינויים במדיניות ממלכתית ומוניציפלית. הם עשויים ליצור איכות חיים ורמת חיים טובות או גרועות יותר ובכך למשוך אוכלוסייה נוספת מחוץ למחוז או לגרום לעזיבת אוכלוסייה מן המחוז. לכן צריך להפריד בין מגמות הריבוי הטבעי למגמות ההגירה ולבחון אותן בנפרד.
- בדיקת נתוני הלמ"ס מצביעה על גידול מתמיד ורציף ב**שיעור הילודה** של היהודים ועל ירידה בשיעור הילודה של הערבים במחוז ירושלים. בשנת 2001 שיעור לידות החי של המוסלמים עמד על 35.0% מכלל הלידות במחוז. משנה זו הוא ירד ב-12.6% ובשנת 2011 הוא עמד על 30.6%. לעומת זאת שיעור לידות החי של היהודים עלה מ-63.2% בשנת 2001 ל-67.9% בשנת 2011.
- במשך עשר השנים האחרונות גדל מספר **לידות החי** באוכלוסייה היהודית במחוז ירושלים ב-34.7%, מ-13,394 לידות בשנת 2001 ל-18,046 לידות בשנת 2011⁶. מספר לידות החי של המוסלמים גדל בתקופה הזאת ב-9.3% בלבד, מ-7,591 לידות בשנת 2001 ל-8,298 לידות בשנת 2011. כתוצאה ממגמות אלו הצטמצם גם הפער בין **שיעור לידות החי** לאלף נפש בין היהודים לערבים במחוז ירושלים. כך, בשנת 2001 היו אצל הערבים 34.6 לידות חי לאלף נפש לעומת 25 אצל היהודים. עד שנת 2011 שיעור זה ירד אצל הערבים ל-27.8 לידות חי לאלף נפש, ואילו אצל היהודים הוא עלה ל-28.1 לידות חי לאלף נפש. כלומר בתוך עשור בלבד חל מהפך בתחום זה ושיעור הלידות אצל היהודים נהיה גבוה מזה של הערבים ב-0.3 לידות חי לאלף נפש.

- בשנת 2011 **הפריזון הכולל** של התושבים היהודים במחוז ירושלים היה 4.22, גבוה בכ-16.6% מזה של התושבים הערבים - 3.62 ילדים לאישה⁸. בתוך עשור אחד בלבד, הפריזון הכולל של התושבים היהודים במחוז ירושלים גדל ב-11.6%, ואילו הפריזון הכולל של הערבים ירד ב-17.4%.
- **הריבוי הטבעי** השנתי הנומינלי של האוכלוסייה היהודית במחוז ירושלים עלה ב-61.2% בתוך שש עשרה השנים האחרונות, 1995-2011. לעומת זאת, הריבוי הטבעי השנתי הנומינלי של האוכלוסייה המוסלמית גדל ב-25.1% בלבד. שיעור הריבוי הטבעי של היהודים בריבוי הטבעי השנתי של סך אוכלוסיית המחוז עלה מ-61% בשנת 1995 ל-66.7% בשנת 2011, ואילו זה של המוסלמים ירד ל-32.5%.
- במשך חמש השנים, 2005-2010, גדל מספר בני **קבוצת הגיל '0-4'** אצל היהודים במחוז ירושלים ב-14.7%, ל-79,500 נפש, ובאוכלוסייה היהודית המורחבת – ב-14.5%, ל-80,600 נפש. לעומת זאת, מספר בני קבוצת הגיל '0-4' אצל המוסלמים גדל ב-2.9% בלבד, ל-38,600 נפש. שיעור היהודים בכלל בני קבוצת הגיל '0-4' במחוז ירושלים עלה מ-63.5% בשנת 2002 ל-66.2% בשנת 2010 וחזר להיות קרוב לרמתו בשנת 1995. שיעור האוכלוסייה היהודית המורחבת גדל ל-67.1% בשנת 2010. שיעור המוסלמים בכלל בני קבוצת הגיל '0-4' באוכלוסיית המחוז ירד משיאו, 34.7% בשנת 2003, ל-32.1% בשנת 2010. **כתוצאה מן המהפך במגמות גידול האוכלוסייה אצל היהודים והמוסלמים, בשנת 2010 היה מספרם של היהודים בני קבוצת הגיל '0-4' גבוה ב-109% ממספרם של המוסלמים בקבוצת גיל זו.**
- בשנת 2010 בני **קבוצת הגיל '+65'** היהודים היו כ-83.6% מכלל בני קבוצת הגיל הזאת במחוז ירושלים ואילו המוסלמים - 12.4%. מאז שנת 2002 שיעור הגידול השנתי בקבוצת הגיל '+65' אצל היהודים היה נמוך בהרבה מזה של המוסלמים, ובשנת 2010 שיעור היה הגידול השנתי אצל המוסלמים גבוה מזה של היהודים ביותר מפי שניים. בעוד כ-60 שנה, בשנת 2070, בני קבוצת הגיל '14-5' משנת 2010 יהיו בני קבוצת הגיל '+65'; שיעור היהודים בקבוצת הגיל הזאת יהיה אז 61.9% ושיעור המוסלמים - 36.2%.
- **חציון הגיל** של היהודים במחוז ירושלים ירד במקצת, מ-25.1 שנים בשנת 1990 ל-24.9 שנים בשנת 2011. לעומת זאת אצל המוסלמים הייתה העלייה בחציון הגיל גדולה יותר, מ-17.9 שנים בשנת 1990 ל-19.6 שנים בשנת 2010. **האוכלוסייה היהודית במחוז ירושלים נהיית צעירה יותר עם השנים ואילו האוכלוסייה הערבית בכללותה והמוסלמית בפרט מזדקנות.**

צעירים בירושלים

- בשנת 1986 שיעור היהודים בקבוצת הגיל הצעירה ביותר, קבוצת בני '0-4', היה 69.7% מכלל **בני קבוצת הגיל '0-4'** במחוז ירושלים, ובשנת 1988 הגיע לשיא של 71.5%. משנה זו הוא ירד בהדרגה עד ל-63.5% בשנת 2002. בשנת 2003 התהפכה המגמה ושיעור היהודים התחיל לעלות בהתמדה עד שבשנת 2011 הוא היה 66.4%, קרוב לרמתו בשנת 1995. בין השנים 2005-2011 גדלה קבוצת הגיל '0-4' באוכלוסייה היהודית ב-18%, ל-81,800 נפש, ובאוכלוסייה היהודית המורחבת – ב-17.8%, ל-82,900 נפש. קבוצת הגיל הזאת אצל הערבים גדלה ב-5.2%, ל-40,300 נפש, ואצל המוסלמים ב-3.1% בלבד, ל-39,500 נפש בשנת 2011. שיעור האוכלוסייה היהודית המורחבת בקרב בני קבוצת הגיל '0-4' היה 71.1% בשנת 1990, ירד לרמה של 64.5% בשנת 2002 ונשאר ברמה הזאת גם בשנת 2003. מגמת הירידה הזאת התהפכה בשנת 2004 והוא גדל ל-67.3% בשנת 2011. שיעור המוסלמים בקרב בני קבוצת הגיל '0-4' היה 28.5% בשנת 1986, ירד ל-27.1% בשנת 1988 ולאחר מכן עלה והגיע לשיאו, 34.7% בשנת 2003. משנה זו שיעור המוסלמים התחיל לרדת והגיע בשנת 2011 ל-32.1%, רמתו בשנת 1995. במקביל, שיעור הערבים ירד בהדרגה משיא של 35.5% מכלל בני קבוצת הגיל '0-4' באוכלוסיית המחוז בשנת 2003 ל-32.7% בשנת 2011. **כתוצאה מן המהפך במגמות גידול האוכלוסייה אצל היהודים והמוסלמים, מספרם של בני קבוצת הגיל '0-4' היהודים בשנת 2011 היה גבוה ביותר מכפליים ממספרם של בני קבוצת גיל זו בקרב הערבים במחוז ירושלים.**

- משנת 1986 עד שנת 2000 ירד שיעור המוסלמים בקבוצת הגיל '65+' מ-11.2% מכלל האוכלוסייה המוסלמית במחוז ירושלים ל-10.3%. אך בתוך עשור, חזר ועלה שיעור המוסלמים בקבוצת הגיל '65+' ל-12.5% בשנת 2011. לעומת זאת, משנת 2000 שיעור היהודים בקבוצת הגיל הזאת ירד מ-86.2% עד ל-83.7% בשנת 2011.

- בהתחשב בכך כי תוחלת החיים של היהודים עדיין גבוהה מזו של הערבים, תהליך זה ייתן את ביטויו בהאטה נוספת בריבוי הטבעי אצל הערבים, כאשר במקביל לירידה בפרייון, תגדל התמותה הטבעית עקב הזדקנות האוכלוסייה הערבית.

- ובכל זאת, למרות הגידול בריבוי הטבעי של היהודים והירידה בו אצל הערבים, ירד שיעור האוכלוסייה היהודית בכלל אוכלוסיית מחוז ירושלים מ-72.7% בשנת 1995 ל-67.1% בשנת 2011. שיעור המוסלמים גדל בשנים אלו מ-24.3% בשנת 1995 ל-30% בשנת 2011 ושיעור הנוצרים ירד מ-2.41% ל-1.58% בהתאמה. **עובדות אלו מצביעות על קיום מאזן הגירה חיובי של הערבים ומאזן הגירה שלילי של היהודים במחוז ירושלים.**

- בדיקת נתוני הלמ"ס על ההגירה הפנימית ממחוז ירושלים למחוזות אחרים בשנים 1991-2011 מצביעה על מאזן הגירה שלילי אשר הסתכם ב-98,800 נפש, מתוכם 96,100 יהודים ו-2,700 ערבים⁹.

- עם זאת, לפי נתוני משרד הקליטה הצטרפו בשנת 2010 לתושבי מחוז ירושלים 3,404 עולים, ב-79.3% יותר מ-1,899 העולים שהגיעו בשנת 2008. גם בשנת 2011 התווספו למניין התושבים היהודים 4,030 עולים, ב-18.4% יותר מאשר בשנת 2010.

- בהתבסס על הניסיון המוכח כמוצלח של הירדנים אפשר להגדיל את התחום המוניציפלי של ירושלים באמצעות הרחבת גבולותיה ויצירת עיריית־על **ירושלים רבתי**. צירוף כל שטחו של מחוז ירושלים ויישובי הלוויין היהודיים בצפון, במזרח ובדרומו לשטחה המוניציפלי של בירת ישראל יביא אותה למחצית שטחה של רבת עמון הגדולה. **צריך להפעיל מדיניות מושכלת, רב שנתית ומערכתית כדי לבטל את ההשפעה של מאזן ההגירה היהודי השלילי. לשם כך יש ליזום פעולות שימשכו אוכלוסייה צעירה ודינמית, ובמיוחד בני קבוצת הגיל '20-34', לעיר ויחזקו את רצונם להיות תושבי קבע בעיר ובמחוז ירושלים.**
- לאחרונה פורסמה הצעת **תכנית־אב לפיתוח ירושלים עד שנת 2050 – "ירושלים 5800"**. בדומה לתכנית האסטרטגית הירדנית לפיתוח בירת ממלכת ירדן רבת עמון רבתי אשר הופעלה בהצלחה רבה מאז 1987, גם תכנית־אב לירושלים רבתי כוללת את הרחבת שטחה המוניציפלי של העיר ופיתוח נרחב ביותר של תשתיות, צירי תחבורה המונית ומהירה, שדה תעופה בינלאומי ובנייה מסיבית של מגורים ובתי המלון. ביצוע תכנית "ירושלים 5800" עשוי להביא לתנופת התפתחות מהירה של ירושלים רבתי, להגדיל את האוכלוסייה שלה לכ-5 מיליון תושבים עד שנת 2050 ובכך לחזק את מעמדה של ירושלים כבירתה של מדינת ישראל.

¹ תכנית־אב זו הוכנה ביוזמתו של מר קווין ברמייסטר (Kevin Bermeister), איש עסקים יהודי־אוסטרלי, בידי צוות מומחים בראשות האדריכל שלמה גרטנר: <http://www.jerusalem5800.com>

² הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2010, לוח 1.01, שטח, שטח מחוזות, נפות, אזורים טבעיים וימות

³ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2012, לוח 2.04, מקורות גידול האוכלוסייה, לפי מחוז, קבוצת אוכלוסייה ודת

⁴ האוכלוסייה היהודית המורחבת במסמך זה כוללת יהודים ובני משפחות עולים מברית המועצות לשעבר נוצרים לא ערבים ושלא סווגו על פי דת

⁵ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2012, לוח 2.06, האוכלוסייה, לפי מחוז, נפה ודת

⁶ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2002, לוח 3.09, לידות חי, פטירות ופטירות תינוקות, לפי מחוז נפה, אזור, קבוצת אוכלוסייה ודת

⁷ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2012, לוח 3.11, לידות חי, פטירות ופטירות תינוקות, לפי מחוז ונפה, קבוצת אוכלוסייה ודת

⁸ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2012, לוח 3.11, לידות חי, פטירות ופטירות תינוקות, לפי מחוז ונפה, קבוצת אוכלוסייה ודת

⁹ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2012, לוח 2.17, הגירה פנימית בין יישובים, לפי מחוז וקבוצת אוכלוסייה